

МЕТАТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА ЯК ГАЛУЗІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

О. СКАКУН
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри правового
регулювання економіки
(Кримський економічний інститут
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана,
м. Сімферополь)*

У назві цієї статті відображено авторську позицію щодо кваліфікації загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки. Проте не всі вчені (зарубіжні і вітчизняні) єдині у визнанні автономного наукового статусу порівняльного правознавства¹. Незважаючи на певні досягнення в обґрунтуванні наукових знань про загальне порівняльне правознавство (предмет, методологію, структурні елементи, функції, термінологію, понятійний апарат, бібліографію, історію розвитку і сучасний стан, соціальне призначення), що дають змогу кваліфікувати його як самостійну галузь юридичної науки, досі в Україні відсутня відповідна спеціальність для захисту дисертацій. При цьому кількість захищених дисертацій з проблематики загального порівняльного правознавства неухильно зростає, що свідчить про можливу перспективу офіційного визнання наукової автономії цього напрямку. Проте слід докласти ще чимало зусиль для належного наукового розроблення метатеорії загального порівняльного правознавства, щоб наукова автономія цієї галузі юридичної науки стала легітимною і була легалізована належним чином.

У цій статті зосереджено увагу лише на частині метатеоретичних питань загального порівняльного правознавства — поясненні поняття «метатеорія»;

¹ Значний імпульс поглибленому вивченню порівняльного правознавства в Україні був наданий утворенням 28 квітня 2006 р. Української асоціації порівняльного правознавства (другої на теренах СНД), проведенням з її ініціативи щорічних міжнародних науково-практичних семінарів і конференцій, де вчені, викладачі мають можливість не тільки ознайомитися з новітніми досягненнями у цій галузі юридичної науки, а й донести до наукової громадськості свої здобутки у пізнанні її різнобічних проблем, перевірити їх на якість, істинність.

визначенні об'єкта і предмета; розкритті методологічного інструментарію (зокрема співвідношення та особливостей застосування методологічних підходів і методів).

Поняття метатеорії загального порівняльного правознавства

Відомо, що кожна галузь юридичної науки має свою метатеорію (від грец. «мета» — згори, над), тобто теорію про теорію. Метатеоретичний рівень будь-якої галузі юридичної науки є рівнем, «другим поверхом наукового дослідження, на якому відбувається процес самовідображення науки, її самопізнання» [1, с. 85]. Цей процес зазвичай виникає одночасно з появою галузі науки і спрямований на визначення її ролі й статусу як концептуального утворення в усій системі юридичної науки, інформаційна насиченість якої постійно зростає.

Що стосується загального порівняльного правознавства як відносно молоді галузі юридичної науки, то його витoki перебувають у теорії держави і права. Порівняльне правознавство спочатку склалося як самостійна підгалузь (теорія правових систем) теорії держави і права з метою вивчення особливостей функціонування права у різних народів світу. З тих часів і донині основним поняттям загального порівняльного правознавства є «право», «правова система». Тому метатеорію цієї галузі юридичної науки можна роз'яснити так: це теорія про теорію правових систем світу, точніше — про порівняльну теорію правових систем світу (або порівняльне право)¹.

Кожна галузь юридичної науки (теоретико-історична; галузева; міжгалузева; прикладна; науки, що вивчають міжнародні відносини та державу і право зарубіжних країн) має предметну визначеність. Виклад предметної (змістовної) частини порівняльного правознавства починається з розкриття загальних теоретичних питань про об'єкт, предмет та його об'єкти, закономірності становлення, цілі та завдання, функції, методологію, склад та структуру, понятійно-категоріальний апарат, зовнішні зв'язки (із суміжними галузями науки) тощо. Усе перераховане, крім об'єкта, й становить метатеорію загального порівняльного правознавства — той рівень наукового дослідження, на якому відбувається самопізнання науки.

Загальне порівняльне правознавство, як і кожна галузь юридичної науки, повинна розробляти свою метатеоретичну систему, оцінювати ті або інші існуючі конкретні теорії, тобто на науковій основі представляти характеристики предмета, методології та інших метатеоретичних питань. Таке розроблення

¹ У найменуванні порівняльного правознавства виявляються деякі розбіжності в наукових середовищах держав світу, що пояснюється, окрім різних підходів до визначення об'єкта і предмета науки, неоднаковим праворозумінням. У Франції і ФРН віддається перевага терміну «порівняння права» або «порівняльне право», в країнах Латинської Америки і низці інших країн — «порівняльне законодавство», в Росії та Україні — «порівняльне правознавство», в США — різноманіттю: «порівняльна юриспруденція» (П. Богдан), «порівняльне право» (Р. Паунд, Р. Шлезінгер, М. Дамаску та ін.), «порівняльні правові традиції» (М. Глендон, М. Гордон, К. Осакве). Термін «порівняльне право» не є вдалим вже тому, що немає такого різновиду права, як порівняльне. Коли використовують термін «право», мають на увазі систему норм права, призначених для регулювання суспільних відносин, правил поведінки особи та її об'єднань, а не систему знань. Те саме слід сказати і про законодавство, яке є системою законів та інших нормативно-правових актів, визначених конституцією країни. Тому при найменуванні галузі юридичної науки і навчальної дисципліни перевагу слід віддавати терміну «порівняльне правознавство», тому що воно припускає порівняння різноманітних правових систем в їх закономірних зв'язках.

створить легітимний ґрунт для легалізації наукового статусу загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки, поглибить уявлення про її місце в системі інших юридично-наукових і навчальних дисциплін.

Відомо, що в навчальному курсі коротко викладаються результати наукових досягнень у дослідженні загального порівняльного правознавства — об'ємних, глибоких, різноаспектних. Вітчизняна юридична наука має чимало таких досліджень; частина з них торкається питань про засади (метатеорію) загального порівняльного правознавства, що забезпечує значною мірою його організаційний розвиток. Проте й досі з низки цих питань серед учених немає згоди, тривають дискусії, лунає критика, висловлюються сумніви, що є показником суперечливого становлення метатеоретичної частини загального порівняльного правознавства та вимагає докладання максимальних узгоджених зусиль для його подальшого поглибленого розроблення, подолання тупикових ситуацій у вирішенні існуючих проблем. Адже в межах метатеорії, по суті, вирішується питання про право на існування загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки.

Об'єкт загального порівняльного правознавства, співвідношення з ним предмета

Зазвичай об'єктом науки вважають ті факти (явища і процеси), які вивчаються наукою, на які спрямоване наукове пізнання суб'єкта, а предметом науки — те, що безпосередньо спостерігається в цьому об'єкті, підлягає вивченню, постійно перебуває в процесі наукового пізнання. Все у соціальному світі є результатом дій суб'єкта. Без суб'єкта немає об'єкта, тому що суб'єкт включає об'єкт у свою пізнавальну діяльність. Якщо об'єктом юридичної науки є права реальність, що пізнається вченими, котрі ідентифікують себе з тією чи іншою галуззю цієї науки, то предмет науки є теоретичною моделлю такої реальності, яка створюється самою наукою (вченими) за допомогою застосування визначених дослідницьких засобів у межах існуючих знань про об'єкт. Можна сказати інакше (використовуючи роздуми російського правознавця В. Протасова): коли йдеться про об'єкт науки, то під наукою розуміється певна сфера діяльності, з якої виступає фігура вченого як суб'єкта такої діяльності, котрий визначає поле, межі, галузь дослідницької діяльності. А коли ставиться питання про предмет науки, то мається на увазі насамперед уже не сфера діяльності, а наука як система знань [1, с. 89]. Отже, загальне порівняльне правознавство, як і уся юриспруденція, має формуватися як персонорентристська наука, виходити з того, що основою правової реальності є діюча людина, а не переносити людські характеристики на неживі предмети в дусі суто догматичної позитивістської думки.

Зауважимо, що предмет науки перебуває у межах об'єкта науки, проте предмет не збігається повністю з об'єктом науки; об'єкт науки ширший за предмет, оскільки він є тим реальним явищем, яке визначає галузь наукової діяльності. Предмет може бути зрізом, частиною, характерною особливістю об'єкта. Використання різних проявів об'єкта науки сприяє всебічному розумінню її предмета.

Здавалося б, питання про об'єкт і предмет порівняльного правознавства вже вичерпало себе завдяки дослідницькій увазі вітчизняних і зарубіжних учених

(Х. Бехруз, Л. Луць, М. Марченко, Ю. Тихомиров та ін.). Проте в цьому питанні відсутня єдність поглядів. Одні учені вважають об'єктом порівняльного правознавства «об'єктивно існуючу в різних країнах порівняльно-правову реальність» (М. Марченко) [2, с. 101]. Інші говорять про «об'єкти порівняльного правознавства» в множині як про «реальні загальноправові явища і процеси» (Ю. Тихомиров) [3, с. 41]. Треті, хоча і називають об'єктом порівняльного правознавства правову реальність, проте включають в поняття правової реальності «усі без винятку правові явища, пов'язані з правовою системою суспільства» (Х. Бехруз) [4, с. 16–17], тобто не відмежовують правову реальність від правової системи. Деякі західні автори не вбачають відмінностей між об'єктом і предметом пізнання порівняльного правознавства (П. Круз) [6, с. 5].

Слід вказати й на точку зору ряду російських учених (О. Малько, О. Саломатін) [5, с. 32], які називають «головним об'єктом порівняльних досліджень» не правову реальність, а правові системи. Дійсно, про правову систему можна говорити як про об'єкт порівняльного дослідження, але тільки в межах предмета загального порівняльного правознавства. Тут важливо враховувати, що порівняльне пізнання є пізнанням певних предметів, які стали об'єктами зіставлення (правова система, система джерел права, система права, система законодавства, система правозастосування тощо); серед них провідний об'єкт пізнання — правова система. Її значення не зменшується тим, що регуляторами суспільних відносин у багатьох соціумах світу виступають не тільки правові, а й моральні, релігійні та інші соціальні норми.

Що стосується загального порівняльного правознавства як галузі науки, то її об'єктом є правова реальність різних країн і континентів як частини соціальної реальності. Правова реальність як об'єктивна системна цілісність, що функціонує в суспільному середовищі завдяки тісним зв'язкам з іншими реальностями суспільства, — політичною, економічною, культурною тощо, є складним об'єктом, що має сутності різного порядку, які характеризують його з усіх боків, у різноманітних зв'язках і відношеннях. Усе це вияви правового життя суспільства¹: юридична діяльність та її результати (правотворчі, правозастосовні, правотлумачні та інші акти), правопорушення і юридична відповідальність, правове мислення, правосвідомість та її деформації (правовий нігілізм, правова демагогія) тощо. Тобто правову реальність становлять усі правові елементи — впорядковані й такі, що ще перебувають у стадії впорядкування (хаотичні) [7, с. 333]. Правова реальність є об'єктом вивчення багатьох юридичних наук — кожна з них досліджує конкретну сутність правової реальності, що робить її самостійною наукою.

Будучи тісно пов'язаними, правова система і правова реальність — не тотожні поняття. Правова реальність має антропологічно-комунікативну природу і може бути усвідомлена як прояв потреби людей у комунікації, як закономірності соціально-інтегрованого розвитку людства. Вона — результат «руху» суб'єктів права за потребами суспільної практики, постійного розвитку і зміни правових уявлень про загальнообов'язкові правила поведінки, історично конкретні й соціально зумовлені. Її зміст становлять суспільні відносини, що вира-

¹ Автор не протиставляє категорії «правове життя суспільства» і «правову реальність», вважає, що вони виражають одне й те саме явище, тільки перше словосполучення є його соціологічним «баченням», а друге — філософським.

жаються в суперечливих інтересах суб'єктів права, які викликають конфлікти і співпрацю між ними як учасниками правовідносин.

Правова реальність не настільки визначена і передбачувана, як правова система: остання, по суті, є єдиною теоретичною схемою, що існує в межах загальної концепції про перебування правових явищ і процесів у специфічній формі відносин правової спільності, цілісності, комплексності й, отже, вмістилищем світу права, світу сенсів, в якому живе людина. Для правової системи правова реальність є конкретним правовим матеріалом, з якого вона відбирає найбільш цінне, активне, виробляє його структуризацію в цілях власного вдосконалення. У межах правової системи встановлюються соціальні зв'язки між суб'єктами права; дотримується баланс інтересів різних соціальних груп, верств, класів суспільства; забезпечується їх соціальна взаємодія через безконфліктні (компромісні) правовідносини і правомірну поведінку, тобто вона має бути здатною цілеспрямовано впливати на правову реальність, обмежувати її хаотичні моменти за допомогою правових засобів, приводити необхідні конкретні зв'язки в систему, упорядковувати їх. Якщо «правова система» є родовим поняттям для таких видових понять, як система права, система законодавства, юридична техніка та інших, які входять до комплексу її складових спеціальних і загальних засобів, то правова реальність слугує місцем існування усіх правових явищ, у тому числі правової системи. Одночасно правова реальність виступає об'єктом дії з боку правової системи: така дія має на меті впорядкування правової реальності.

Маючи один і той самий об'єкт, кожна галузь юридичної науки фіксує у своїй системі знань специфічний, притаманний тільки їй предмет. Що стосується загального порівняльного правознавства, то воно має справу з різноманітною і багатомірною правовою реальністю світу через свій предмет, який з'єднує об'єкт і засоби (підходи, методи, принципи) його дослідження. Чітке встановлення його предмета, незважаючи на суб'єктивну неоднозначність його сприйняття, відкриває можливість для узгодженого (конвенційного) вироблення інших частин його метатеорії, без якої складно легалізувати загальне порівняльне правознавство як галузь юридичної науки і викладати як обов'язковий навчальний курс в юридичних навчальних закладах.

Показово, що компаративісти майже єдині у визначенні початкової предметної бази загального порівняльного правознавства — правової системи, яка є зумовленим об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісним комплексом взаємозалежних і погоджених явищ і процесів, що постійно відтворюються й використовуються людьми та їх організаціями (у тому числі державою) як суб'єктами права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку [8, с. 44]. А з погляду інструментального підходу правова система є цілісним комплексом правових засобів (спеціальних і загальних), які призначені для регулювання суспільних відносин або виникають внаслідок такого регулювання. Проте специфіка предмета загального порівняльного правознавства полягає в тому, що правові системи світу пізнаються переважно у функціональному порівнянні, зверненому до їх соціальних основ: виявляються загальні, особливі й одиничні риси правових систем на макро- і мікрорівнях (тобто на рівнях як правової системи в цілому, так і безлічі правових явищ — її окремих компонентів), зумовлені фактами практичної еволюції (від генезису правових систем, подальших їх трансформацій до сучас-

ного функціонального стану). Цей національний юридико-практичний матеріал створює базу для глобального теоретичного (порівняльно-типологічного) узагальнення, тобто для виявлення схожості й відмінності у глобальних і внутрішньоглобальних закономірностях виникнення, розвитку і функціонування правових систем світу. При цьому зіставлення між типами (сім'ями) правових систем (міжтипове) і між правовими системами одних і тих самих або різних типів (сімей) чи груп (внутрішньотипове) відбувається через узагальнення однопорядкових правосистемних явищ і процесів, з яких вони складаються. Певні групи і сім'ї (типи) правових систем, що зіставляються, слугують конструктивними частинами (об'єктами вищого рівня узагальнення) предмета загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки.

Варто сказати, що деякі західні вчені (Р. Давид, К. Осаке) вважають, що дискусії про предмет загального порівняльного правознавства, його природу і місце в університетському викладанні, що ведуться понад 150 років, втратили актуальність. При цьому, наприклад, К. Осаке по суті асоціює порівняльне правознавство з порівняльно-правовим методом як своєрідним науковим методом аналітичного вивчення права, який, на його думку, не має самостійного предмета, «тому що він визначається галуззю права» [9, с. 11]. Останній аргумент швидше може бути віднесений до спеціальної частини порівняльного правознавства¹, ніж до загального порівняльного правознавства, що має на меті дати узагальнену характеристику закономірностей виникнення, формування, розвитку правових систем одного типу порівняно з іншим. І хоча тут порівнянню підлягає множинність предметів (інакше: об'єктів предмета), головним із них є правова система, яка інтегрує в собі особливості кожного з її структурних компонентів, включаючи регулятивний компонент, що є неоднаковим у країнах світу й істотно впливає на визначення типу (сім'ї) правових систем.

У контексті розрізнення предмета і об'єкта порівняльного правознавства можна стверджувати, що його предметом є загальне й особливе у закономірностях функціонування правових систем державно-організованих суспільств світу², де правова система є теоретичною конструкцією, що складається під час наукового пізнання соціальної реальності відповідними методами.

Незважаючи на деякі скептичні висловлювання зарубіжних компаративістів, для їх вітчизняних колег, котрі визнають автономний науковий статус загального порівняльного правознавства, залишається актуальним питання про поглиблене вивчення його предмета, прирощення нових знань, про його місце і роль в системі юридичних наук загальнотеоретичного і галузевого характеру. Втім, загальне порівняльне правознавство як галузь юридичної науки визначається не якоюсь галуззю права, а усіма правовими системами, місцем перебування яких є простір правової реальності державно-організованих суспільств світу. Виявлення і зіставлення закономірностей функціонування

¹ Проте і галузеве порівняння правових систем не вичерпується предметом і методом регулювання, за допомогою яких формується галузь права. Таке порівняння визначається, але не обмежується галуззю права.

² Наголос на правових системах державно-організованих суспільств світу не виключає, а передбачає врахування своєрідності правових систем суб'єктів федеративних держав (наприклад штатів США), правових систем політичних (законодавчих) автономних утворень регіональних держав (наприклад Країни Басків, Каталонії, Галісії, Андалусії, Валенсії в Іспанії), а також правових систем міждержавних співтовариств (наприклад ЄС).

правових систем у просторі та часі, проведення їх наукової типології є цілями загального порівняльного правознавства.

Отже, порівняльне правознавство має справу з об'єктом — правовою реальністю у просторі й часі — опосередковано, через свій предмет, який з'єднує об'єкт і засоби його дослідження. Тут об'єкт (його властивості) і предмет (його конструкції) перебувають, з методологічної точки зору, у відношенні не тотожності, а пізнавальної відповідності [10, с. 23]. При цьому предмет, як термін метатеорії, визначає особливий параметр у характеристиці загального порівняльного правознавства як галузі науки.

Методологія загального порівняльного правознавства: співвідношення методологічного підходу і методу дослідження

Не менш важливо (особливо в цілях викладання і написання кандидатських дисертацій молодими вченими) удосконалити методологію загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки. Відомо, що результати наукової та практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт), або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт), або що конкретно досліджується (предмет), а й від того, за допомогою якого методологічного інструментарію здійснюється сам пізнавальний процес.

Не можна стверджувати, що вітчизняна компаративістика ХХІ ст. багата дослідженнями про використовувані нею методи і підходи. Найбільше, природно, пощастило порівняльно-правовому підходу, що трансформувався в назву галузі юридичної науки і не втратив при цьому властивості домінуючого підходу до дослідження її предмета. Проте було б неправильним заперечувати певні досягнення в розкритті системи методів, принципів і підходів, які використовуються в порівняльно-правових дослідженнях і допомагають досягти поставлених у них цілей і завдань [4, с. 55–78; 11; 12]. Адже методологічний плюралізм, що утвердився в юридичній науці, передбачає визнання можливостей різних методів, принципів, підходів, та використання їх синтезу для оптимізації результатів пізнання.

Природно, що галузі юридичної науки, у тому числі загальне порівняльне правознавство, як і загальна теорія права і держави, не обмежуються власними (спеціальними) методами, а виходять за їх межі, залучають до дослідження загальні (методологічні) підходи. Звернення компаративістів до питань економічної теорії, політології, теорії управління, зосередження уваги на соціологічних, соціально-психологічних, антропологічних, інформаційних та інших аспектах функціонування правових систем у їх порівнянні стимулювало розвиток нових підходів у загальному порівняльному правознавстві. Їх застосування не можна кваліфікувати як розмивання предмета порівняльного правознавства, специфіки його галузевої «юридичності», оскільки неюридичні проблеми в ньому органічно пов'язані з проблемами суто юридичними. Включаючи дані інших суспільних наук до системи наукового пізнання правових систем світу, їх юридичних явищ і процесів, загальне порівняльне правознавство (як і вся юриспруденція) тим самим має змогу оцінити і порівняти їх дію в реальному житті, врахувати різні фактори, що впливають на їх реалізацію, виявити глобальні й внутрішньоглобальні закономірності розвитку. Розумне впровадження принципу міждисциплінарності у дослідження проблем загального

порівняльного правознавства здатне зберегти особливості предмета та його об'єктів, що пізнаються.

У чому ж полягають тонкощі розбіжностей між методом і загальним методологічним підходом? Метод порівняльного правознавства — це процес постійного розширення і ускладнення системи способів, принципів, тобто інструментів — засобів пізнавальної діяльності. Він є вираженням основного змісту отриманого знання, його специфіки, закономірностей власного розвитку. Звісно, загальне порівняльне правознавство, як і юриспруденція в цілому, не є абсолютно замкнутою системою. Якби вона була такою, то не змогла б розвиватися. Її розвиток як системного утворення здійснюється за рахунок факторів: а) матеріальних (обмін субстанцій, речовин); б) інформаційних (обмін інформацією між взаємодіючими правовими системами). Це вимагає відповідної відкритості пізнання правових систем світу.

Зв'язок методів і загальних (методологічних) підходів, використовуваних в порівняльно-правових та інших юридичних дослідженнях, відображається в такому. Методологічним підходом називають вихідні засади, які визначають основний шлях, стратегію рішення поставленого завдання, принципову методологічну орієнтацію дослідження; точку зору, з позицій якої розглядається об'єкт вивчення (спосіб визначення об'єкта); принцип, який керує загальною стратегією дослідження. Визнається, що підхід намічає ракурс, напрям дослідження, є «сукупністю знань не про об'єкт дослідження, а про процес вивчення об'єкта або способи його пізнання» [13, с. 46–49], визначає загальну особливість конкретного використовуваного методу, синтезує його найбільш значущі характеристики і встановлює межі необхідного застосування його відповідних елементів. Хоча в юридичних дослідженнях немає єдності в тлумаченні методологічного підходу, однак безсумнівною є близькість інтерпретацій. У зв'язку з цим актуально звучить положення російського ученого М. Тарасова про те, що вивчення використовуваних в юридичній науці підходів до дослідження права повинне перерости у спеціальний напрям юридичної методології [13, с. 33]. Особливо це стосується статусу і змістовних потенціалів підходів до дослідження правових систем сучасності, їх структурних підсистем (інституціональної, регулятивної, ідеологічної, функціональної, комунікативної) та відповідних компонентів останніх.

Що стосується методу, то він є системою філософських, загальнонаукових і конкретно-юридичних засобів (способів, прийомів, принципів), які застосовуються суб'єктом пізнання у процесі наукового дослідження. Можливості методу залежать передусім не стільки від нього самого, скільки від предметної сфери, яка задає і визначає метод. Однією з принципових методологічних установок є розгляд науки (а також наукового дослідження) в нерозривному зв'язку її предмета і методу. Так, Р. Лукич зазначає: «Щодо методів пізнання — загальноприйняте й адекватне твердження, що предмет визначає метод, і це виглядає абсолютно правильним. Однак настільки ж правильним є і протилежне твердження, що метод визначає предмет» [14, с. 85]. Оскільки пізнання спрямоване на конкретні предмети, предметно не зумовлений метод є фікцією [15, с. 81]. Метод і предмет дослідження взаємодіють і схильні до взаємопроникнення. У загальному розумінні метод — це шлях, спосіб (безліч способів) досягнення поставлених цілей і завдань дослідження. Він відповідає на запитання «як пізнавати».

Виходячи з зазначеного вище, можна дійти висновку, що метод однієї науки (наукового дослідження) не може бути перенесений до сфери предмета іншої. При цьому слід враховувати те, що разом із розвитком предмета дослідження (на базі знань про навколишній світ, які розширюються і поглиблюються) відбувається розвиток методу, який так само є відкритою системою. Метод не є один раз даним ключем до вирішення різноманітних дослідницьких завдань, він збагачується в процесі пізнання нових сфер дійсності [16, с. 7], одержує відповідну методологічну оцінку, мета якої — усвідомити його предметну зумовленість, межі його застосування і можливості розвитку, що виражається через особливий склад понять. Можна стверджувати, що метод науки (наукового дослідження) перебуває в процесі постійного розширення і ускладнення своєї системи, він динамічний і може збагачуватися за рахунок елементів методів інших наук, їх критичного запозичення.

З метою виявлення динаміки методів загального порівняльного правознавства звернемося до використання досягнень у сфері методології наукових досліджень. Враховуючи ці досягнення, можна окреслити два шляхи динаміки методів як відкритих систем у дослідженнях із загального порівняльного правознавства:

1) через комбінації існуючих елементів компаративістського методу — провідного в порівняльному правознавстві, й створення таким шляхом нових дослідницьких моделей і конструкцій (реалізується в основному при вирішенні наукових завдань);

2) через освоєння нових моделей, залучення нових методологічних засобів і процедур (реалізується при виникненні наукових проблем).

Розрізнення наукового завдання і наукової проблеми виробляється в контексті застосованих способів, принципів і засобів пізнавальної діяльності. Якщо для досягнення поставлених дослідницьких цілей існуючі компоненти методу порівняльного правознавства і юриспруденції в цілому є адекватними і достатніми, то дослідницька ситуація повинна розцінюватися як «задачна». Якщо ж дослідницька ситуація характеризується недостатністю існуючих методологічних засобів юридичних наук і вимагає іншої моделі, залучення додаткових інструментів наукового дослідження, у тому числі з інших наук, то вона розглядається як «проблемна» [13, с. 39; 17, с. 170–171].

Отже, необхідність звертання порівняльного правознавства до дослідницьких засобів інших наук виникає лише у тих випадках, коли поставлені цілі дослідження і, відповідно, її необхідні результати не можуть бути отримані за допомогою інструментарію власних методів. Методологічний підхід виявляє себе саме тоді, коли необхідно залучити в юриспруденцію, у нашому випадку — у порівняльне правознавство, методологічні засоби як філософського і мета-наукового плану (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності та ін.), так і інших наук, що «працюють» на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження.

Завдяки «методологічній трансляції» між науками в процесі дослідження їх проблем відбувається відновлення, удосконалення власних методів за рахунок освоєння елементів методів інших наук. Трансльовані елементи методів філософії, соціології, економічної теорії та інших наук слугують підходами в дослідженнях проблем юридичних наук, що збагачує їх власні наукові методи. Вони також допомагають «відійти» від догматичної позитивістської методології, яка тривалий час панувала в СРСР.

При цьому загальний підхід виступає в науці й науковому дослідженні в дещо різних якість. У науці загальний методологічний підхід редуковано (спрощено) представляє метод у вигляді принципів категорій, які встановлюють її (науки) предметну орієнтацію. У конкретному дослідженні підхід виконує не настільки похідну роль. Він служить функціональним елементом методу, що транслюється з інших наук. Відмітними ознаками підходу в проблемному дослідженні можна назвати такі: застосовується функціонально — враховує цілі й завдання вивчення, відповідність засобів інших наук предмету дослідження; не оформлений у вигляді теорії, як це властиво методу; включає елемент методу інших наук (метанаукове знання), причому це знання є методологічним, тобто знанням не про об'єкт, а про стратегію організації дослідження об'єкта або способи (схеми) мислення про нього.

У кожному юридичному дослідженні зазвичай можуть бути використані різні загальні підходи, якщо вони не виключають один одного, що, як правило, відбувається шляхом звернення до відповідного категоріально-понятійного ряду. Найбільша частина їх виникає в результаті «методологічної трансляції» між філософією і порівняльним правознавством. Але не можна применшувати впливу й конкретних суспільно-наукових підходів. Серед нових підходів слід назвати антрополого-комунікативний, феноменологічний, герменевтичний, аксіологічний, синергетичний, також — праксіологічний (діяльнісний) і геояридичний (розробка географічно-правової науки або правової карти світу); як і раніше популярними є системний, цивілізаційний, соціокультурний; певною мірою зберігає своє значення матеріалістичний підхід і набуває застосування метафізичний підхід (в радянські часи підлягав критиці). А для пізнання предмета загального порівняльного правознавства мають значення субстанціональні, функціональні, генезисні характеристики, які сприяють типології правових систем світу.

Залучення різних дослідницьких підходів як результату методологічної трансляції між юридичними й іншими науками не є механічним і безмежним. Було б неправильним переоцінювати можливості такої трансляції. Самі підходи мають і методологічні можливості, і методологічні обмеження, оскільки генетичні методи інших наук, перш ніж їх елементи отримають статус підходів у юриспруденції взагалі й загальному порівняльному правознавстві зокрема, вимагають адаптації й творчого переосмислення. Вони не можуть конкурувати з предметною змістовністю спеціальних юридичних методів, підкріпленою методологічною роллю юридичних теоретичних понять, методологічним статусом юридичних конструкцій. Поєднання їх можливе і часто плідне, але тільки до того моменту, коли юридична наука або її галузь (порівняльне правознавство) перестає розрізняти себе в загальному «просторі» наукового пізнання. Основою методології будь-якого юридичного дослідження (у тому числі з порівняльного правознавства) є методи самої юриспруденції.

Наведемо приклад формування нового, так званого критичного, напряму в дослідженнях з порівняльного правознавства в США, прихильники якого спочатку дещо іронічно поставилися до власне юридичних методів. Поштовхом до появи критичного напряму порівняльних досліджень послужила стаття «Критичні дослідження: переосмислення порівняльного права» (1985) Г. Франкенберга — представника школи антиформалістів-юристів з Бременського і Франкфуртського університетів, тісно пов'язаних із Гарвардським університе-

том. У статті автор гостро критикував «професійних» компаративістів за їх «традиційний» підхід, який називав етноцентричним і «законоцентричним», а також звинувачував їх у суперечності між усвідомленням великої цінності дисципліни порівняльного правознавства і дуже скромним практичним визнанням її в юридичній науці. До певної міри критичні зауваження на адресу «професійних» компаративістів були справедливі. Проте ці зауваження стимулювали появу нового напрямку в компаративістиці (гарвардська школа) — «критичне порівняльне право» [18, с. 3–30], яке оформилося після проведення в 1996 р. у Солт-Лейк-Сіті конференції на тему «Нові підходи в порівняльному праві». Наявність нового напрямку можна було б оцінити тільки позитивно, якби порівняльний метод не використовувався виключно як інструмент критики, а ідеї й аргументи для критики часто абстрактно і довільно бралися з інтелектуальних традицій суміжних суспільних наук. При ігноруванні попередніх досягнень «професійних» компаративістів прибічники критичного порівняльного права не лише однобічно (виключно у критичному плані) застосовували провідний метод компаративістики, а й вдавалися до еkleктизму викладу матеріалу, використовуючи різні літературні жанри, тим самим виходили за межі наукового юридичного дослідження. А втрата міри у застосуванні елементів методів суміжних наук і обмеження можливостей порівняльного та юридичних методів, притаманних порівняльному правознавству, перешкоджає досягненню поставлених цілей наукової роботи компаративістів¹.

До основних методів, що використовуються у порівняльному правознавстві, можна віднести такі (при домінуванні в них порівняльно-правового підходу):

— *системно-структурний* — спрямований на пізнання змісту правової системи, а також системи права, нормативної системи та ін.;

— *системно-функціональний* — сприяє вивченню формального аспекту правової системи, тобто закономірностей, стабільних зв'язків, станів і організацій; аналізу компонентів системи в їхніх конкретних діях (функціонуваннях); виявленню балансу між їх трансформацією і стабільністю, збереженням традицій і збагаченням інноваціями; виробленню засобів управління системами;

— *діалектичний* — особливо допомагає вивчати перехідні правові системи через осягнення динаміки, мінливості їх властивостей (єдність і боротьба протилежностей; суперечливість; заперечення заперечення; перехід кількісних змін у якісні), також дає змогу виявити цілісність правової системи і форми її взаємодії із зовнішнім середовищем, з іншою правовою системою;

— *формально-юридичний* — спрямований на вивчення «догми» права, його внутрішньої і зовнішньої форми в порівнюваних правових системах; прояв цього методу — порівняльний аналіз джерел права правових систем, порядку систематизації нормативного матеріалу, правил юридичної техніки тощо;

— *формально-логічний* (є основою формальної догматики) — забезпечує класифікацію, типологізацію правових систем та їх компонентів; сприяє усуненню

¹ Загострення відносин «можливо через взаємні упередження» між двома напрямками компаративістів у США — напрямом «критичних правових досліджень», котрий знехтував власною методологією, і усталеним напрямом «професійного» порівняльного права, який продовжував спиратися на порівняльний та юридичний методи, привело до того, що їх представники майже не спілкувалися один з одним, і тільки після конференції в Юті (1996 р.) порозумілися та спільно співпрацюють в Американському товаристві порівняльного права (національній інституції Міжнародної академії порівняльного права) [18, с. 12].

неточностей і суперечностей шляхом застосування логічних законів і правил (їх називають ще методами-прийомами або логічними прийомами): сходження від абстрактного до конкретного, абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання та ін.;

— *соціально-правовий*, будучи емпіричним (спостереження) і описовим (слугує сворідним прологом ідейно-ціннісних узагальнень, моделює соціальну реальність), дозволяє досліджувати в порівняльному плані правові системи на базі реальних соціальних фактів, сформованих у суспільстві правил;

— *інтерпретаційно-правовий* — допомагає досягати ясності в прочитанні текстів порівнюваних правових документів і роз'ясненні їх внутрішнього змісту, використанні термінів і узгодженні сфер їх використання;

— *функціонально-інструментальний* — відкриває можливості визначати правову форму як специфічну систему правових способів — інструментів (заборон, дозволів, зобов'язань, заохочень, покарань тощо), виявляти основні закономірності «дії» правових способів на окремих ділянках правового регулювання та з їх допомогою давати комплексну характеристику функціональної підсистеми правової системи;

— *історико-правовий* — сприяє виявленню в часі та просторі специфіки виникнення, формування, розвитку правових систем, їх структурних підсистем і компонентів, що зіставляються, також зумовлює віднесення їх до тієї чи іншої сім'ї (типу).

Отже, дослідницькі засоби інших наук важливі для юриспруденції (порівняльного правознавства), якщо вони актуалізуються цілями і завданнями конкретних проблем, які виникають в його межах, і відчувається недостатність власних засобів для їх вирішення. Міжнаукова методологічна трансляція не може здійснюватися шляхом простого перенесення дослідницьких способів і принципів, тим більше бути нав'язаною ззовні. Загальний методологічний підхід виникає як продукт внутрішніх процесів, що відбуваються в самій юридичній науці, перевіряється на відповідність його предмета і базується на осмисленні рефлексії власного дослідницького досвіду, перш ніж стати своєрідною формою адаптації елементів загальнонаукових методів інших наук до галузей юридичних наук, зокрема загального порівняльного правознавства.

Підсумовуючи сказане, слід зауважити, що в умовах, коли спостерігається певний підйом у розвитку загального порівняльного правознавства в Україні, доцільно провести круглий стіл юристів-компаративістів на тему «Метатеорія загального порівняльного правознавства», приділити увагу всім її елементам. Поглиблене пізнання елементів метатеорії здатне стати інтелектуальною інвестицією в справу оформлення автономного статусу загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Протасов В. Н.* Некоторые вопросы правовой метатеории // Государство и право. — 2009. — № 11.
2. *Марченко М. Н.* Сравнительное правоведение. Общая часть. — М., 2001.
3. *Тихомиров Ю. А.* Курс сравнительного правоведения. — М., 1996.
4. *Бехруз Х.* Сравнительное правоведение. — Одесса, 2008.
5. *Малько А. В., Саломатин А. Ю.* Сравнительное правоведение : учебно-методический комплекс. — М., 2008.
6. *Стиз Р. А.* Modern approach to comparative law. — Boston, 1993.
7. *Скакун О. Ф.* Теория государства и права (энциклопедический курс) : учеб. — Х., 2005.

8. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение : основные типы (семьи) правовых систем мира : учеб. для студ. вузов. — К., 2008.
9. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах : общая и особенная части : учеб.-практ. пособие. — М., 2000.
10. Тарасов Н. Н. Объект и предмет юридической науки : подходы и методологические смыслы различия // Правоведение. — 2010. — № 1.
11. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении : открытая лекция. — К. ; Симферополь, 2007. (Серия наук.-метод. видань «Академія порівняльного правознавства», вип. 5).
12. Скакун О. Ф. Соотношение общего методологического подхода и метода в сравнительном правоведении // Сравнительное правоведение в российском высшем образовании : сб. учеб.-метод. и науч. материалов / под ред. А. Ю. Саломатина. — Пенза, 2009.
13. Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. — 2001. — № 1.
14. Лукич Р. Методология права. — М., 1981.
15. Жоль К. К. Методы научного познания и логика (для юристов) : учеб. пособие. — К., 2001.
16. Сачков Ю. В. Научный метод : вопросы и развитие. — М., 2003.
17. Юридический научно-практический словарь-справочник. Основные термины и понятия / под общ. ред. О. Ф. Скакун. — Х., 2007.
18. Маттей У. Порівняльне право і критичні правові дослідження : відкрита лекція. — К., 2009.

Скакун О. Ф. Метатеоретичні питання загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки

Анотація. У статті обґрунтовується значення наукової розробки метатеорії загального порівняльного правознавства для легалізації його наукового статусу як галузі юридичної науки. Розглядаються метатеоретичні питання загального порівняльного правознавства — поняття «метатеорія», об'єкт і предмет науки, її методологічний інструментарій (загальні (методологічні) підходи і методи в їх співвідношенні).

Ключові слова: метатеорія науки, об'єкт і предмет загального порівняльного правознавства, метод і методологічний підхід загального порівняльного правознавства, правова реальність, правова система.

Скакун О. Ф. Метатеоретические вопросы общего сравнительного правоведения как отрасли юридической науки

Аннотация. В статье обосновывается значение научной разработки метатеории общего сравнительного правоведения для легализации его научного статуса как отрасли юридической науки. Рассматриваются метатеоретические вопросы общего сравнительного правоведения — понятия «метатеория», объект и предмет науки, ее методологический инструментарий (общие (методологические) подходы и методы в их соотношении).

Ключевые слова: метатеория науки, объект и предмет общего сравнительного правоведения, метод и методологический подход общего сравнительного правоведения, правовая реальность, правовая система.

Skakun O. Metatheoretical Issues of the General Comparative Jurisprudence as the Branch of Legal Science

Summary. The article deals with the importance of a metatheory of the general comparative jurisprudence for legalization of its scientific status as the branch of legal science. Author studies the metatheoretical questions of the general comparative jurisprudence — concepts of «metatheory», object and subject of science, its methodological tools (the general (methodological) approaches and methods in their relationship).

Key words: metatheory of science, object and subject of the general comparative jurisprudence, method and methodological approach of general comparative jurisprudence, legal reality, legal system.